

РОЛЬ ОСВІТИ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

Л.М. Зарецька, О.А. Кулініч

Проаналізовано генезис та розвиток теорій економічної ролі освіти. Розглянуто місце і роль освіти у формуванні, відтворенні та розвитку людського капіталу. Досліджено вплив освіти на економічний розвиток на макрорівні. Проаналізовано причинно-наслідкові взаємозв'язки між освітою та соціально-економічним розвитком. Розглянуто особливості впливу інвестицій в освіту та їх економічну ефективність.

Ключові слова: *освіта, наука, економіка, людський капітал, ефективність освіти, інвестиції.*

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Л.Н. Зарецкая, О.А. Кулинич

Проанализированы генезис и развитие теорий экономической роли образования. Рассмотрены место и роль образования в формировании, воспроизводстве и развитии человеческого капитала. Исследовано влияние образования на экономическое развитие на макроуровне. Проанализированы причинно-следственные взаимосвязи между образованием и социально-экономическим развитием. Рассмотрены особенности влияния инвестиций в образование и их экономическая эффективность.

Ключевые слова: *образование, наука, экономика, человеческий капитал, эффективность образования, инвестиции.*

THE ROLE OF EDUCATION IN ECONOMIC DEVELOPMENT

L. Zaretskaya, O. Kulinich

The genesis and development of the theory of economic role of education are analyzed in the article. The theory of human capital and its productive character are studied. The place and role of education in the formation, reproduction and economic development of human in modern economic system are analyzed.

The correlation between education and socio-economic development at the individual and social levels is considered. The scheme reflecting relations between the education and economic growth at macro and micro levels is proposed. Indirect effects (externalities) – monetary and non-monetary – influencing education are defined.

The stable causal relationships between education and economic development are specified. These are: the growth of human capital and increase of labor productivity,

the raise of innovative possibilities of the economics, acceleration of knowledge transfer. The role of education in the transformation of scientific knowledge into technology is considered. The table reflecting the influence of technology on the new industries uprise, structural changes in the economies of leading countries beginning from the second half of the XXth century is suggested. The peculiarities of the influence of investments in education and economic their efficiency are defined.

Keywords: *education, science, economics, human capital, efficiency education investment.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ключова роль освіти та знань у економічному розвитку суспільства тісно пов'язана з переходом економіки до інноваційної фази розвитку, що характеризується наукоємністю і новою структурою виробництва, пріоритетом якості над кількістю, енергії та ресурсозбереження. Збільшення обсягу наукоємної продукції, швидке оновлення технологій, посилення конкуренції, новизни і якості – усе це вимагає знань, таланту і професіоналізму працівників підприємства, а також технічних, технологічних і організаційних інновацій.

Освітня діяльність стає важливою складовою економічного розвитку. Зосередження уваги на використанні інтелектуальних ресурсів як загальноосвітня тенденція стає першочерговою завдяки здібностям людини розробляти нові технології, здійснювати перехід виробництва на нову технологічну основу, забезпечувати ефективне економічне зростання. За оцінками Світового банку, людський капітал формує 64% загального обсягу багатства кожної країни. Сьогодні, наприклад, у США 45% ВВП створюється у сфері науки, освіти, виробництва, програмного забезпечення. За розрахунками фахівців, підвищення «освіченості» суспільства на один академічний рік забезпечує зростання економіки країн Європейського союзу на 5% у короткостроковій та 2,5% у довгостроковій перспективі.

Володіння знаннями прирівнюється розвиненими країнами за значенням до стратегічних ресурсів (запаси сировини, території, золотий запас, валютний резерв). Досвід останніх десятиріч свідчить про те, що на роль лідерів у соціально-економічному розвитку претендують країни, що мають високий рівень освіти, науки, охорони здоров'я, культури і духовності.

Розвиток людського капіталу та покращення якісного складу трудових ресурсів є фундаментальними складовими підвищення конкурентоспроможності України на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики соціальної та економічної ролі освіти, особливо в контексті формування сучасної моделі прогресивного розвитку суспільства, викладено в працях зарубіжних учених: Г. Беккера, Д. Белла, М. Блауга,

Р. Дорнбуша, С. Фішера, Е. Долана, Д. Ліндсея та ін. [3–5]. Загальні та спеціальні питання освіти як фактора відтворення головної виробничої сили суспільства знайшли відображення в працях вітчизняних учених: В.Гейця, І.С. Каленюка, О.А. Грішнкової, Л.І. Федулової, Д. Богині, А. Головача та ін. [6–8]. Незважаючи на велику кількість публікацій у економічній літературі проблема економічної ролі освіти залишається недостатньо розробленою.

Мета та завдання статті – визначити економічну ефективність освіти на макроекономічному рівні, проаналізувати концептуальні засади економічної ролі освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах, коли змінюється структура зайнятості населення, зростає роль розумової праці у виробництві, зменшується потреба суспільства в малокваліфікованій праці, стає актуальним питання про пошук додаткових джерел, внутрішніх резервів економічного зростання. Одним із таких джерел є рівень освіти населення. Основи дослідження ролі й місця освіти в економічній системі були започатковані класичною політекономією, вивчались різними школами економічної думки. Розуміння й використання категорій освіти в різних концепціях було детерміновано конкретними історичними й економічними умовами. Еволюція поглядів відбувалась у напрямці від визначення освіти як умови отримання певних професійних навиків працівниками до визнання провідної ролі освіти в прогресі продуктивних сил, відтворенні сучасних економічних відносин і створенні високорозвиненого суспільства. Існуючий досвід економічного аналізу освіти може бути зведеним до трьох основних напрямів і етапів:

1) класичного (друга пол. XVII ст. – 1950 рр.) – визначено основні аспекти й напрями досліджень освіти в економічній науці;

2) неокласичного (1950–1980 рр.) – доведено продуктивний характер освіти, на основі цього приєднано освіту до предметної галузі економічної науки;

3) неінституційного (1990 рр. – теперішній час) – ідея неокласиків про продуктивний характер освіти доповнюється більшою конкретністю, акценти у вивченні освіти зміщуються з аналізу її зовнішніх, переважно формальних, кількісних характеристик у бік визначення існуючих у суспільстві економічних інститутів як визначних основ формування і розвитку освітньої системи.

Оцінку освіти й знань працівника вперше проведено класиками економічної науки. Так, А. Сміт уважав, що до складу основного капіталу необхідно включати не лише знаряддя праці, будівлі, кращу землю, а й людський капітал – капіталізовану цінність «придбаних і корисних здібностей всіх членів суспільства» [1, с. 285]. Витрати на освіту або

навчання працівника можна розглядати як капіталовкладення в його здатність заробляти в майбутньому [1, с. 286]. Згідно з підходом К. Маркса, витрати на робочу силу виступають у формі змінного капіталу, який низка дослідників розглядають як аналог сучасного поняття «людський капітал» [2, с. 182–183]. За К. Марксом, вартість змінного капіталу включає витрати не лише на підтримку і відтворення здатності до праці, а й отримання працівником навиків і знань, тобто на його навчання і освіту.

В межах неокласичного підходу було доведено продуктивний характер освіти; обґрунтовано існування взаємозв'язку між динамікою розвитку освіти й соціально-економічним розвитком суспільства на всіх рівнях його соціальної організації (індивід, домогосподарство, організація, суспільство загалом); визначено зміст і структуру основних ресурсів, факторів розвитку і результатів освіти, а також показники й методики їх вимірювання й оцінок. Ці висновки набули відображення в теоріях людського капіталу, виробничої функції, вибору освіти, сигнальної функції освіти та ін.

В межах цього дослідження є актуальною теорія людського капіталу, методичні основи якої сформулювали західні економісти Г. Беккер, Е. Дженісон, Т. Шульц. За цією теорією, людським капіталом є індивід і його здібності до праці. Оскільки здібності до праці мають властивість накопичуватися, соціальні складові (демографічні, характеристики фізичного і психічного стану, освіта і виховання, культура) також мають капітальну природу, бо вони визначають ступінь затребуваності індивіда на ринку праці. Величина вкладень (інвестицій) у людський капітал прямо впливає на збільшення продуктивності праці й доходи працівника та зростання суспільного багатства. Так, Г. Беккер уважав, що «людський капітал формується за рахунок інвестицій в людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію та пошук інформації про ціни і доходи [3, с. 64]. Якість населення є капіталом першочергової важливості, а витрати на його підтримання і розвиток – найважливішими інвестиціями.

Фішер та Дорнбуш під капіталом мають на увазі все те, що здатне давати людині доходи. До поняття людський капітал вони відносять не лише знання і вміння, здатність до праці, але й фізичні, психологічні, культурні властивості й здібності людини, тобто людським капіталом у цій структурі є втілений у людину речовий (фізичний) та неречовий (знання) капітал [4, с. 312]. У цьому контексті слід зазначити, що поняття людського капіталу є недосконалим, оскільки витрати на розвиток освіти, набуття кваліфікації формують лише здатність до праці, робочу силу відповідної якості, а не сам капітал. У цьому випадку витрати на

освіту і набуття кваліфікації ототожнюються з капіталом.

Використовуючи теорію людського капіталу, можна логічно пояснити і глибше дослідити такі кардинальні проблеми, як людський розвиток, економічне зростання, розподіл доходів, роль та значення освіти і професійної підготовки в суспільному відтворенні, вікова динаміка заробітків, мотивація тощо. Ця теорія стала ідеологією значних інвестицій в освіту та розвиток людей на всіх рівнях, оскільки вони розглядаються як ефективне джерело економічного зростання.

Освіта – спеціальна сфера соціального життя, унікальна система, своєрідний соціокультурний феномен, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини. Багатопланова роль освіти пояснюється кількома факторами:

1) освіта задовольняє попит населення в освітніх послугах і спеціалізується на відтворенні продуктивної сили суспільства – кваліфікованих працівників для всіх галузей матеріального та нематеріального виробництва;

2) рівень освіти є одним із показників добробуту народу країни;

3) ця галузь готує для себе професійних працівників – викладацькі кадри;

4) праця у сфері освіти сьогодні належить до одного з найбільш масових видів людської діяльності.

Посилена увага до проблеми освіти на сучасному етапі розвитку свідчить про наявність і дію стійких причинно-наслідкових зв'язків між освітою та соціально-економічним розвитком, а саме:

– освіта збільшує людський капітал людей, зайнятих у економіці, збільшуючи тим самим продуктивність праці;

– освіта збільшує інноваційні можливості економіки;

– освіта сприяє розповсюдженню й передачі знань, необхідних для впровадження нових технологій.

Економічна ефективність освіти виявляється як на індивідуальному, так і суспільному рівні. На індивідуальному рівні вона сприяє збільшенню заробітної платні носія освітнього потенціалу в разі кожного підвищення ним кваліфікації. Особистісна цінність освіти полягає в наданні кожній людині можливостей розвивати свої здібності, набувати нових знань, одержати фах, реалізуватись у професійній діяльності, забезпечити відповідний рівень добробуту. На суспільному рівні така ефективність виявляється у зростанні економічної «віддачі» від використання освітнього потенціалу. Необхідно розрізняти два аспекти економічної ефективності освіти: зовнішній та внутрішній [5, с. 53–54]. Зовнішня (макроекономічна ефективність) освіти виявляється в підвищенні продуктивності суспільної праці та, відповідно, зростанні національного доходу внаслідок удосконалення професійно-

кваліфікаційної структури робочої сили, покращення кількісних та якісних характеристик освітнього потенціалу суспільства. Освіта впливає на продуктивність праці та розвиток кількома шляхами. Більш освічена людина швидше сприймає нову інформацію та ефективніше застосовує невідомі раніше засоби виробництва та нові процеси. Коли впроваджується новий продукт або процес, необхідно багато знати про те, як він працює і як його застосувати в специфічних обставинах та середовищі. У нестабільному динамічному середовищі технологічних змін освіченіші працівники мають більше переваг. Отже, освітня підготовка є вирішальним фактором якості праці. Від неї залежить те, які види робіт здатна виконувати людина, і те, наскільки вдало вона буде це робити.

У загальному вигляді зовнішня ефективність освіти визначається двома обставинами:

- 1) освіта перетворює людину на головну продуктивну силу, сприяє накопиченню основного економічного ресурсу сьогодення – знання;
- 2) праця людини з високим рівнем освітнього потенціалу дає додатковий продукт.

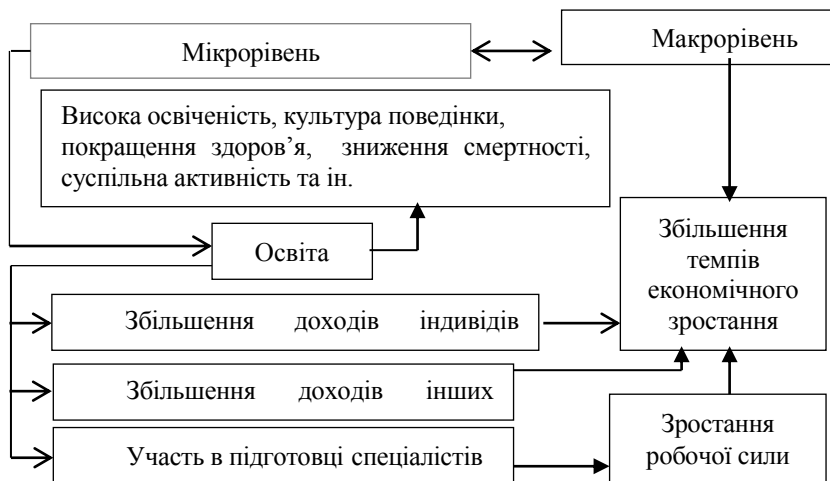

Рис. Мікро- і макрорівень впливу освіти на економічне зростання [5, с. 121].

Дослідження залежності продуктивності праці від знань показало, що при 10-відсотковому підвищенні рівня освіти продуктивність праці зростає на 8,6%, а при такому самому збільшенні акціонерного капіталу – на 3...4% [6, с. 54].

Внутрішня економічна ефективність освіти відображає

раціональність господарювання всередині освітньої галузі, що знаходить своє вираження в економічності її функціонування та результативності праці, яка забезпечує повне задоволення освітніх потреб населення.

Слід зазначити, що освіта породжує непрямі ефекти (екстерналії), які можуть мати як грошове, так і не грошове вираження.

Від якості підготовки та рівня освіченості робочої сили залежить кінцевий результат усього суспільного виробництва. Водночас розвиток матеріального виробництва зумовлює завдання освіти та економічні можливості її розвитку. Національний дохід, який створюється в матеріальній сфері виробництва, є фінансовим джерелом функціонування системи освіти.

Для сучасного етапу розвитку розвинених країн характерним є постійний підйом рівня освіти населення і зростаючі темпи розвитку науки та техніки. Під впливом останніх посилюється вплив освіти на темпи економічного зростання, структурні зрушення, ефективність індивідуального, колективного і суспільного виробництва. Суттєво підвищуються вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня зайнятих, зростає інтелектуалоємність виробництва, праці й продукту. У більшості країн світу на професії з переважанням інтелектуальної праці припадає приріст зайнятості. Наприклад, у США цей показник становить 85%, Німеччині – 89%, Японії – 90%, Великій Британії – 95% [7, с. 171]. Інтелектуалізація праці та, відповідно, зростаюча роль висококваліфікованої робочої сили в соціально-економічному, суспільному розвитку цих країн обумовила випереджальне зростання вкладень у людину (в освіту, здоров'я, умови життя) порівняно зі вкладеннями в уречевлені елементи виробництва.

Стрімкий розвиток науки і техніки сьогодні докорінно змінює речове середовище сучасного світу. Країни, що випереджають інших за темпами розвитку НДР отримують довгострокові переваги над конкурентами. Поява багатьох галузей в другій половині ХХ ст. стала наслідком великих наукових відкриттів, зроблених в університетах. Це ілюструє таблиця.

Частка нових або вдосконалених технологій, продукції, обладнання, в які вкладено нові знання, у розвинених країнах становить від 70...85% приросту ВВП [8, с. 43].

Збереження і розвиток бази знань можливий лише за умов високого рівня освіченості робочої сили та якісної професійної підготовки, що тісно пов'язано зі зростанням інвестицій у цю сферу економіки.

Вплив технологій на появу нових галузей

Період XX ст.	Розроблені технології	Місце розробки	Виникнення галузі
40-і рр.	Електронний калькулятор	Університет Пенсільванії	Виробництво комп'ютерів
60-і рр.	Оптичні волокна	Масачусетський технологічний інститут	Телекомунікації
70-і рр.	Вегетативне розмноження ДНК	Стенфордський університет	Біотехнології
80-і рр.	Суперкомп'ютер	Університет Іллінойсу	Інтернет

Здійснюючи інвестиції в науку й освіту, професійно-кваліфікаційний розвиток робочої сили, необхідно враховувати характерні особливості такого виду затрат:

- по-перше, інвестиції в освіту впливають не лише на розвиток творчих здібностей, професіоналізму, підвищення соціального статусу кожного індивіда, а й на відтворення інтелектуально-духовного потенціалу суспільства загалом;

- по-друге, ці витрати здійснюються одночасно, а окуповують себе протягом декількох циклів відтворювального процесу, до того моменту, коли знову знадобиться перепідготовка працівників у зв'язку зі змінними вимогами інноваційного оновлення виробництва. Таким чином, інвестиції в освіту набувають форми обігу, аналогічної обігу основного капіталу. У процесі перенесення частки витрат на професійну і кваліфікаційну підготовку працівника на нову продукцію, за однакової проміжок часу більш кваліфікована частина працівників створює більшу вартість, ніж кадри з попереднім рівнем підготовки;

- по-третє, тривалість періоду, протягом якого відбувається окупність інвестицій в освіту, має відповідати періоду морального старіння здобутих професійних знань у відповідних галузях науки і техніки. Скорочення або перевищення цього терміну приводить до завищення собівартості продукції або до стримування професійно-кваліфікаційного зростання працівників;

- по-четверте, освітній процес передбачає необхідність оволодіння системою знань, що постійно оновлюється, це дозволить здійснити відтворення робочої сили більш високого кваліфікаційного рівня.

Слід зазначити, що інвестиції в освіту передбачають не лише

затрати на будівництво нових і реконструкцію діючих об'єктів освіти, їх матеріально-технічне забезпечення, організацію навчального процесу, розробку навчальних технологій, управління процесом підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації. Відповідність процесу навчання і кваліфікаційного зростання працівників сучасним вимогам обумовлює необхідність інвестицій у розвиток системи знань наукового фонду суспільства, у фундаментальні й прикладні дослідження, кваліфікаційне зростання і покращення структури науково-педагогічного складу працівників навчальних закладів, посилення їх соціальної захищеності в умовах становлення ринку, тобто все те, що дозволяє науковим знанням ставати більш доступними і допомагає досягти більш високої віддачі спеціалістів у ході реалізації інноваційних проєктів.

Інвестиції в освіту дають найвищу економічну віддачу, до того ж вони ще й мають велику соціальну значущість для розвитку людства. Оскільки в освіті зацікавлені всі суб'єкти суспільства, то можливість задоволення його потреб залежить від централізації коштів на її розвиток у державному бюджеті з їх подальшим розподілом, зазвичай за принципом пріоритетного забезпечення галузі в досягненнях науково-технічного прогресу, з одночасною захищеністю умов для нормального відтворення людини та її загальноприйнятої поведінки.

Рівень інвестування в людський капітал в Україні сьогодні не відповідає мінімальним вимогам економіки, що спирається на знання. Розвиток цього специфічного капіталу має стати пріоритетом як на державному рівні, так і в підприємницькій діяльності, а також на рівні фізичних осіб, що має знайти своє вираження у витратах на розвиток сфери освітніх послуг. Без суспільства з високим рівнем освіти та інтелекту не може йти мова про побудову «нової економіки».

Висновки. Освіта й економіка тісно взаємопов'язані. Структурні зрушення, економічне зростання, підвищення життєвого рівня значною мірою залежать від рівня освіченості та якості людського капіталу. Економічна функція освіти передбачає насамперед відтворення кваліфікованої робочої сили, активний вплив на розвиток виробництва, підвищення ефективності праці. Необхідно враховувати внутрішні й зовнішні фактори, які впливають і відбивають усі процеси, що відбуваються в системі освіти в плані залучення інвестицій, надання і розширення освітніх послуг, реалізації ідей модернізації економіки та освіти з метою досягнення якісно нового рівня розвитку економіки й освіти.

Список джерел інформації / References

1. Смит А. Исследование о причинах и богатстве народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
Smith, A. (2007), *The research on causes and wealth of nations* [Issledovania o prichinah i bagatstve narodov], Ecsmo, Moscow, 960 p.
2. Маркс К. Сочинения в 50-ти томах / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 23. – С. 182–183.
Marx, K., Engels, F., Yu.B. (1955) “Works in 50 volumes” [Sochinenia v 50 tomah], Politisdat, Moscow, Vol. 23, pp. 182-183.
3. Becker, G.S. (1993), *Human capital: theoretical and empirical analysis, with special reference to education*, Ch.University of Chicago Press, 64 p.
4. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М. : Дело, 1994. – 676 с.
Blaug, M. (1994), *Economic thought in retrospective* [Economicheskaia misl v retrospective], Delo, Moscow, 676 p.
5. Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш, С. Фішер. – К. : Основи, 1996. – С. 476.
R. Dornbusch, R., Fischer, S., (1996), *Macroeconomics* [Macroeconomica], Osnovu, Kiev, 476 p.
6. Комарова О. Економічна ефективність освіти та підходи до її визначення /О. Комарова // Економіка. – 2011. – № 5 (112). – С. 52–57.
Komarova, O. (2011) *Economic efficiency of education and approaches to its definition* [Economiczna efectivnist osvitu ta pidhodu do ii vuznachennia], *Economist*, № 5 (112), pp. 52-57.
7. Федулова Л. І. Інноваційна економіка : підручник / Л. І Федулова. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.
Fedulova, L.I. (2011), *Innovative economics* [Innovatsiyna economica], Lybed, Kiev, 480 p.
8. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2001. – 254 с.
Grishnova, O. A. (2001), *Human capital: the formation of education and training system* [Ludskiy kapital: formuvania v sustemi osvitu ta pidhodu do ih vuznachennia], Knowledge, Kiev, 254 p.

Кулініч Оксана Андріївна, канд. екон. наук, доц., кафедра економічної теорії та права, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, б. 276-Б, кв. 125, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: 349-45-54, (050)2878031.

Кулинич Оксана Андреевна, канд. экон. наук, доц., кафедра экономической теории и права, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, д. 276-Б, кв. 125, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: 349-45-54, (050)2878031.

Kulinich Oksana, cand. econ. sci, Associate Professor, Kharkov University of Food Technology and Trade, Department of Economic Theory and Law. Address: Klochkivska St., 276-B, fl. 125, Kharkov, Ukraine, 61051. Tel.: 349-45-54, (050)2878031.

Зарецька Лілія Миколаївна, ст. викл., кафедра економічної теорії та права, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: пр. Л. Свободи, б. 50, кв. 43, м. Харків, Україна, 61202. Тел.: 349-45-54, (099)7677128.

Зарецкая Лилия Николаевна, ст. преп., кафедра экономической теории и права, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: пр. Л. Свободы, д. 50, кв. 43, г. Харьков, Украина, 61202. Тел.: 349-45-54, (099)7677128.

Zaretskaya Liliya, master lecturer, Kharkov University of Food Technology and Trade, Department of Economic Theory and Law. Address: Svoboda Av., 50, fl. 43, Kharkov, Ukraine, 61202. Tel.: 349-45-54, (099)7677128.

Рекомендовано до публікації канд. екон. наук Т.В. Андросовою, канд. екон. наук Т.О. Сідоровою.

Отримано 1.08.2014. ХДУХТ, Харків.

УДК 517.3:658.

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЛОГІСТИКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ

Я.Г. Ковальова

Розкрито суть маркетингової логістики як інтегрованого явища маркетингу та логістики. Досліджено роль маркетингу і логістики в процесах роздрібної та оптової торгівлі. Обґрунтовано використання маркетингу і логістики в електронній комерції як основного фінансового інструменту. Розглянуто CRM-систему як засіб розвитку електронної комерції.

Ключові слова: логістика, маркетингова логістика, оптова та роздрібна торгівля, електронна комерція.

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ЛОГИСТИКИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТОРГОВЛИ

Я.Г. Ковалева

Раскрыта суть маркетинговой логистики как интегрированного явления маркетинга и логистики. Исследована роль маркетинга и логистики в процессах розничной и оптовой торговли. Обосновано использование маркетинга и логистики в электронной коммерции как основного финансового инструмента. Рассмотрена CRM-система как способ развития электронной коммерции.